

Мектеп кітапханасы

БАУЫРЖАН МОМЫШҰЛЫ

Мектеп кітапханасы

БАУЫРЖАН МОМЫШҰЛЫ

**екі томдық
шығармалар
жинағы**

1 том

• ҚАНМЕН ЖАЗЫЛГАН КІТАП

• УШҚАН УЯ

**Алматы
"Жазушы"
2001**

84.5К93

ББК 63.3(2)722
М 64

Редакторы
A. Естен.

682041

Момышұлы Б.

М 64 Екі томдық шығармалар жинағы.— Т. 1.—2000.
480 бет.

Аты аңызға айналған даңқты қолбасшы әрі қарымда қаламгер Бауыржан Момышұлының екі томдық шығармалар жинағының бірінші томына «Қанмен жазылған кітап», «Үшқан ұя» туындылары енгізіліп отыр.

Кітап жас үрнақты патриоттық рухта тәрбиелеудің құны құралына айналар деген үміттеміз.

М 0503020600 - 52 құлақтандырылмаған — 2001
402(05) - 2001

ББК 63.3(2)722

ISBN 5-605-01794-2 (т. 1.)

ISBN 5-605-01793-4 (оби)

© «Жазушы» баспасы, 2001

АРХИВТЕН АЛЫНГАН АСЫЛ

Қазақ халқының даңқын шығарып абыройын асырган айтулы үлдәрарының бірі — гвардия полковнигі, жазушы, совет Одағының Батыры Бауыржан Момышұлының қалың оқырманшар назарына ұсынылып отырған шығармалар жинағының қос томдығында «Қанмен жазылған кітап», «Үшқан үя», «Москва үшін шайқас» деп аталатын туындылары қамтылды. Бұлардың әрқайсы өзінің жазылу мерзіміне қарай орналастырылып отыр. «Қанмен жазылған кітаптан» басқа туындыларының бәрі де бұрынды-соңды оқырман қауымға танымал шығармалар болуы себепті әрі жазылу мерзіміне қарай екінші томға орналастырылды. «Үшқан үя» туындысы Бауыржан Момышұлының орыс тілінде «Наша семья» деген атпен жазылған алғашқы көлемді шығармасы болатын-ды. Бұл шығарма мазмұны мен коркемдігі жағынан жоғары бағаланып, Абай атындағы Қазақстан республикасының мемлекеттік сыйлығын алды. Ал «Москва үшін шайқас» деп аталатын туындысы орыс жөнө қазақ тілінде жазылған әрі Баукеңнің майдан төрінен оралмай қалған қанды көйлек майдандас жауынгерлер тағдырын суреттеумен ерекшеленетін айрықша мәні бар шығармасына айналып үлгерді. Қазақ халқының «Ақын елдің еркесі, батыр елдің серкесі» деп ақын мен батырды айрықша қастерлейтін дәстүрі бар. Баукеңде осы екі улы қасиеттің екеуді де бар. Ұлы Отан соғысында қазақ халқының ұлттық батырына айналған Бауыржан Момышұлы бұлтта ойнаған жасындағы Москва түбіндегі шешуші шайқаста қапияда ой тапқан, қараңғыда жол тапқан, ерен ерлігімен даңқы әлемге жайылып, аты аңызға айналған бірегей қолбасшы ретінде танылды. Баукеңнің «Москва үшін шайқас» кітабын жазудагы басты мақсатын — атақты «Волокалам тас жолы» кітабының авторы А. Бектің Баукеңе арнап жазған өлеңінен көреміз:

Кейінкегерін пешкі мен нокаттардаі жайылтты,
Ал мендері геройлар алға тартақ тарихты.
Өр көкірек ақымас! Үнің неген тарылды?
Шейіттерді қастерле! Нанға сатпа арыңды!
Қасиетті құрбандар жанын қыды ар үшін,
Койсам деймін ескерткіш, бұл солдаттық парызым!

деген Баукеңің айбарлы үнін есіткендей боламыз.

Бауыржан Момышұлының «Қанмен жазылған кітап» деп аталағын шығармасы жазылу мерзіміне қарай бірінші томга жіберілді. Бұл туындының дүниеге келу тарихынан оқырман қауымға біршама мәғлұмат берे кетудің реті бар сияқты.

1943 жылы желтоқсан айының соңында Алматыға майданнан оралған гвардия полковнігі Бауыржан Момышұлың Қазақстан жүртшылығы құшақ жая зор қуанышпен қарсы алды. Бұған дейін-ақ 1941 жылғы Москва түбіндегі қанды шайқастарда тенденсі жоқ ерлігімен бүкіл әлемді дүр сілкіндеңген қазақстандық 316-атқыштар дивизиясының батальон командирі аға лейтенант Бауыржан Момышұлының жан беріп, жан алысқан қанды шайқаста көрсетілген бірегей батырлық ерлігі оның есімін аңызға бөлеп даңқ тұғырына көтерген болатын-ды. Қан майданнан жараланып емделуге келген батыр ұлын астана жүртшылығы қошеметтеп басына көтерді. Зиялды топтен, атақты ақын атасы Жамбылмен және майданнан хатарқылы хабарласып сырттай танысқан ұлы жазушы Мұхтар Әуезовлен сұхбаттасады.

Астанага келген атагы жерді жарған батырды астана жүртшылығының мақтаниш сезіммен қарсы алуы өнер қайраткерлері мен гылым орталығында дүркірлей откен қайталаңбас қызу да қызықты кездесулерге ұласып жатты. Мінбеден шешен де шешіле сөйлейтін, терең ойлы, ушқыр пікірлі, дүние танымы мулде бөлек сезімтал азаматтың кездесулерде майдан жаналықтары туралы айтқан уытты әңгімелерін жүртшылық ерекше қызығумен қабылдап аса жогары бағалап жатты.

Жарақатынан тез арылып, туган халқының ыстық ықыласы мен маҳаббатына боленіген батырдың майдан төріне қайта оралып бара жатқан тағдырының немен тынарын кім біліпті? Неде болса оның қан майданда пісіп жетілген ой ташымын, өзіндік тума ой толғаныстарын келешек үрлақ үшін хатқа түсіріп алып қалу қажеттігі айрықша сезілді. Бұл жағдайды терең үғынған көреген жазушы Мұхтар Әуезов бұл істі жузеге асыруға тікелей кірісті. Ел қамын ойлаған азамат ағалардың бірін бірі іштей

ұғынып, түсінісуі оларды рухани тұмastaстыққа бастады. Өйткені ұлы жазушы назары Бауыржан Момышұлына Москва түбіндегі қанды шайқастарда Отан тағдыры қыл үстінде түрганда-ақ түсे бастаган болатынды. Екі арадагы алғашқы байланыс бір-біріне хат жазысып, пікір алысадан бастама алды. Мұның үстінде атақты жазушының ұлы майдан шындығы жайлы сол дәүірге сай көркем тұнынды жазу мақсаты да ойда жүретін.

Ұлы Отан соғысы жөнінде асығыс жазылған көптеген шығармаларға көnlі tolмай қомақсып жүрген Баукең үлкен жазушының бұл нюетіне қатты риза бола отырып, 1942 жылы тамыздың 18 күні жазған хатында: «...Отан соғысын тақырып етіп еңбек етімін. Ол ат үсті емес, әдеби мағына мазмұнына терең түсініп, біліп алып бастаймын деген нюетіңіз, талабыңыз мені өтө қуантады... Сіз сияқты қазақ әдебиетінің полковнігі шынында солай етпеуіне болмайды,— деген тебірене жазатыны бар.

М. Әуезов даңқты 8-твардиялық дивизия өмірінен драматург Ә.Әбішевпен бірігіп, «Намыс гвардиясы», кейін «Ер серігі — сергек ой» деген деректі әңгіме жазады. Бұл шығармаларына нақтылы өмір шындығын, майданда болып откен бірегей оқигаларды негіз етеді. Мұхтар Әуезов майданнан оралған Бауыржан Момышұлымен алғаш рет 1943 жылы тікелей танысып, сый қонақ ретінде шақырылған жерлерде бірге болып, Баукең тек атақ даңқы шыққан батыр гана емес, терең ойлы, танымы бөлекше өзіндік ой-пікірі бар алғыр да тапқыр шынишыл азамат екендігін мықтап таны түседі.

1944 жылы 19 қаңтарда ССРО ғылым академиясының қазақстандық филиалының мәжіліс залында академия бас-шыларының ұйымдастыруымен тарих, әдебиет, өнер қайраткерлерінің таңдаулы шағын тобына гвардия полковнігі Бауыржан Момышұлы откізген алты күнге созылған арнаулы әңгіме-дәріске жазушы Мұхтар Әуезов те белсене қатысады. Күні бойы оқылып, бір аптаға созылған осы әңгіме дәрісті M. Әуезов ерінбей жаһылай қалың әсптерін толтыра орыс тілінде конспектілеп жазып алып отырган. Мұхаң жазған бұл қолжазбалардың төлнүсқасы «Баурджен, его беседы, лекции читанные в течение 6 дней января 44 г.» деген тақырыппен жазушының әдеби-мемориалды музей үйінің архивінде №409- папкіде сақтаулы тұр.

М. Әуезов конспектілеген әсптеріне әңгіме-дәрістің мазмұнын ғана түсіріп қоймай, Баукеңнің сырт келбетінде, психологиялық кейінне, бағындалып жатқан ой төркіндерінің өзекті желісіне жіті назар аударып, көзі шалып, көnlі тапқан

кейбір ерекшеліктеріне дейін арнайы жақша ішіне алып, қағаз бетіне түсіріп, жазып алғандарының бәрін ой елегінен қайтара өткізіп, өзіне қажет деген тұстарына әр тұсті қаламмен белгілер де соғып отырган.

Әңгіме-дәріс үстінде Баукең: «Әскери терминдер мен ұғымдарға, кейбір теориялық проблемаларға түсініктеме беріп, неізгі тақырыптан ауытқып бара жатырмын, осының қажеті бар ма?»— дегенде, М. Әуезов жалма-жан: «...Осыған дейін қалаи айтып келсөніз, солайша жүргізе беріңіз, біз бәріміз де әскери адамдар емеспіз. Түсініктеме беру негұрлым көп болған сайын біз үшін жақсы. Сізге белгілі нәрселер болып көрінсе де, бізге белгісіз. Біз әскери гылымиң, тіпті әліппесінен бастап білуге құштармыз»,— деп үн қатады. Өзі көш бастаған ғұламағалым білмегендің білуге, тіпті тереңірек ұғынуга үмттылған жан құмарлы — саналы жаңға тәлім аларлық үлгі-өнеге десе болғанда.

«Ер серіри — сергек ой» әңгімесін жазуға Бауыржан Момышұлы оқыған осы әңгіме-дәрістің үстінде ойға батқан сияқты. Себебі Мұханұның «Әшекейі, айшығы жоқ анық шындық кескіні осы»,— деп, түбінде кең пішіліп, желісін ғана түсіргендегі арнаулы ескертпесінде: «...Бұның өзі бір зор ғастан, кең хикая болмақ керек. Соған талаі ақын, жазушы тагы талаі оралып соқсын деп, кең көслілі шертсін деп, бұл жерде, өзірше тек болған халдің өзін ғана айтпақтыз»,— деп шектеле сөйлеп, түбінде Баукеңнің анызға айналған ерлігі жайлы талаі роман, ғастаңдар жазыларына зор сеніммен қаралған.

Баукең осы тарихи мәні бар әңгіме-дәрісін өткізу алдында Қаныш Сәтбаев қысқаша кіріспе сөз сөйлегенде: «...Көз алдымызда өтіп жатқан оқиғалар даусыз бүкіл дүние жүзі тарихының шілтігіне айналмақ, онымен болашақ үрпақтан шыққан зерттеушілер де айналысатын болады. Бұл аса маңызды тарихи мәнді оқиғалардың, жарқын көріністердің ішінде Ұлы Отан соғысының барысында еліміздің тағдыры шешілген, Москва үшін шайқас жүргізілген 1941 жылдың күзінде оқиғалар ерекше маңызды әрі оның принципті мәні бар. Москванды қоргаудағы аса жауапты шептер, Қазақстанның абыроны мен ғаңқына орай, Қазақстанда генерал Панфилов жасақтаған дивизияға тапсырылды. Бұл оқиғалар біздің, бәріміз үшін де өте маңызды әрі біз бұл аса зор шайқастар жөнінде тереңірек білуге шіstіміз.

Полковник Бауыржан Момышұлы сұрапыл шайқастарға қатысуыш ғана емес, ол жетекші командир болды, сондықтан да оның әңгімелері бізге ерекше құнды болмақ»,— деп,

әңгіме-дәрістің болашақ үрпақтарға арналған мән-магынасына жете назар аударады.

1944 жылы 19 қаңтар мен 25 қаңтар аралығында академия залында күніне үзіліссіз бес сағаттан ғылым мен өнер саңлақтарының таңдаулы, іріктеліп, екшелген тобынша полковник Бауыржан Момышұлы әңгіме-дәріс сабагын өткізді. Ешқандай даяр жазба мәтінсіз ауызын сұрыпты салма түрінде баяндалған осы лекция дәрістің негізі стенограммама түсірілген. Оны Баукең машинака екі том көлемінде бастырып, біріншіданасын академик Қ. Сәтбаевқа тапсырып, екінші данасын өзімен бірге майданға алып кетті. Екінші данасын автор өз қолымен біршама өзгерістер, қосымшалар енгіріп, бірге қаламмен, бірге қарындашпен жазылып, түзетілген қолтаңбасын қалдырды. Осы қолжазба төлнүсканы Баукең өзінің жетпіс жылдық мерей тошы өткен соң, маган беріп жатып, «қолыңдағы қолжазбага абай бол, бұл түзетілген жалғыз данасы»,— деген ескертті. Өйткені бұл қолжазбаның екі томы да 1975 жылы жаз айында маган тапсырылған болатын-ды...

Міне, Баукең оқыған сол әңгіме-дәрістің стенограммама түскен түпнұсқасы жарты гасырдан соң жазушы архивінен алынып, «Соғыс психологиясы» деген атпен орыс тілінде алғаш рет біршама қысқартулармен және Мұхтар Қазыбековтің қазақшага аударған толық нұсқасы, басқа да сойлеген сөздері, баяндалары, хаттары қалың оқырман қауымның назарына ұсынылып отыр. Бұл сирек басылым өз тәуелсіздігін жариялаган Қазақстан мемлекеттің жаңа буын жас толқын үрпақтарын ата дәстүрін қастерлеп, Отан сую рухында тәрбиелеудің рухани қазына көзіне айналар деген сенимдеміз.

Мекемтас Мырзахметұлы

*профессор, Қазақстан Республикасы Мемлекеттік
сыйлығының лауреаты.*